

ԳԱՐԵԳԻՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԸ՝ ՀԱՅ ՈՍԿԵՐՉԱԿԱՆ  
ԱՐՎԵՍՏԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ

Հայաստանի պատմությունը կամ մշակույթը ուսումնասիրող ամեն մարդու քաջ հայտնի է Լալայցիգի համալսարանի փիլիսոփայության դոկտոր, Մոսկվայի Հնագիտական ընկերության իսկական անդամ Գարեգին Հովսեփյանի (1867—1952) անունը: Գ. Հովսեփյանի գիտական գործունեությունը տևել է ավելի քան հիստուն տարի: Նրա առաջին աշխատությունները լույս են տեսել անցյալ դարի 90-ական թթ.: Երիտասարդ մասնագետը հենց սկզբից հանդես եկավ իբրև խոհուն, նրբազգաց, բազմատեղյակ հետազոտող, որ հավասարաշափ լավ էր կողմնորոշվում Հայաստանի պատմության, կրոնի, մշակույթի և արվեստի հարցերում: Գ. Հովսեփյանի գիտական հետաքրքրությունները արտակարգ լայն էին. նա զբաղվում էր ճարտարապետության, քարի ու փայտի փորագրության, խճանկարչության, որմնանկարչության, մանրանկարչության, ասեղնագործության և ոսկերչության արվեստների խնդիրներով: Հատկանշական է, որ հայ արվեստի հարցերում Գ. Հովսեփյանը շուններ նախորդներ. նա ռահվիրա էր հայ ժողովրդի մշակութային անցյալի շատ հարցերի ուսումնասիրության բնագավառում:

Գարեգին Հովսեփյանի՝ հայ արվեստի այս կամ այն հուշարձանին նվիրված աշխատություններին բնորոշ էին նոր ձևավորվող արվեստաբանական գիտության առանձնահատկությունները, երբ հուշարձանները գնահատվում էին սոսկ կուլտուր-կենցաղային, պատկերազրկական և տեխնիկական հատկանիշներով, ըստ որում, Գ. Հովսեփյանը նախ և առաջ մնում էր պատմաբան: Հայաստանում և արտասահմանում բազմաթիվ գիտական պրպտումների և ուղեորությունների ընթացքում ձեռք բերած պատմական և իրեղեն վիթխարի նյութը նա լայնորեն օգտագործում էր իբրև իլյուստրացիա իր պատմական և կուլտուր-պատմական հետազոտությունների համար: Բազմակողմանի պիտելիքները Գ. Հովսեփյանին թույլ էին տալիս պատմական բնույթի աշխատություններում ընդգրկել գեղարվեստական հուշարձանների օրինակներ և, ընդհակառակը, բազմաթիվ պատմական տեղեկություններ բերել արվեստին նվիրված իր ներկերում: Հարուստ գիտելիքները հա-

յոց պատմության, բանասիրության, լեզվաբանության, հնագրության բնագավառներում, գեղարվեստական զարգացած ճաշակը օգնում էին Գ. Հովսեփյանին հետազոտել հուշարձանները միասնաբար, խմբերով, դրանք դիտարկել պատմական լայն ֆոնի վրա, այն միջավայրում, որտեղ նրանք եղել են, անել լայն ընդհանրացումներ:

Ոսկերչական արվեստին Գ. Հովսեփյանը նվիրել է երկու աշխատանք: Դրանցից առաջինը տպվել է ավելի քան վաթսուն տարի առաջ, երկրորդը՝ քառասունհինգ: Առաջին աշխատությունը լույս է տեսել 1911 թ. և նվիրվել հայ արձաթագործության սքանչելի մի հուշարձանի՝ 1300 թ. էաչի Պռոշյանի պատվերով կատարված Ս. Նշանի պահարանին: Նրանում բերված են կարևոր տեղեկություններ Հայաստանի պատմության մեջ Պռոշյանների իշխանական տան կատարած քաղաքական և մշակութային դերի մասին, մի քանի քաղվածքներ պատմագրական աղբյուրներից, միջնադարյան մի շարք հայկական ոսկերչական և, մասնավորապես, արձաթագործական հուշարձանների վերաբերյալ, տվյալներ խոտակերաց վանքի մասին, որտեղ իբրև ընծա էր մատուցվել այդ պահարանը: Գ. Հովսեփյանը հանգամանորեն հետազոտում է հուշարձանը, մանրամասն նկարագրում այն, նշում նրա ոճական առանձնահատկությունները, նրբորեն վերլուծում դրվագների պատկերազրկությունը, համեմատություններ անում հայկական քանդակի և արձաթագործության այլ նմուշների հետ, քննում մի քանի հուշարձանների զարդարվեստի վրա իրանական ազդեցության հարցը և այլն: Վերլուծելով պա-

1 Գ. Հովսեփյան, Ոսկերչական արվեստի մի նմուշ ԺԳ դարից (խոտակերաց Ս. Նշան), «Գեղարվեստ», № 4, 1911, Թիֆլիս, էջ 37—44: Մեկ տարի անց այդ աշխատությունը լույս տեսավ առանձին հրատարակությամբ: Գիտական հասարակայնությունը բարձր գնահատեց այս «Христианский Восток» հանդեսի էջերում այդ աշխատության մասին Ն. Յա. Մառը տպագրեց բարյացակամ գրախոսություն:

հարանի դեկորատիվ ձևավորումը և նրա դրվագների պատկերագրությունը, Հովսեփյանը եղբայրացում է, որ հուշարձանը կրում է բյուզանդական և արևելա-քրիստոնեական արվեստների ազդեցությունը։ Այս աշխատությունը սպառիչ պատմական հետազոտություն է տվյալ հուշարձանի մասին։

1930 թ. Անթիլիասում լույս տեսավ Գ. Հովսեփյանի «Մի էջ հայ արվեստի և մշակույթի պատմությունից» փոքրածավալ գիրքը, որը երևույթ էր հայ արվեստին նվիրված գրականության մեջ։ Սա առաջին հետազոտությունն է, նվիրված հայկական ոսկերչությանն ու արծաթագործությանը, նրանում քննության են առնվում XIII—XVIII դդ. ազնիվ մետաղներից պատրաստված մի խումբ գեղարվեստական նմուշներ։ Հիմնականում դրանք ձեռագրերի կաղմեր են դանաղան գրապահոցներից (էջմիածին, Երուսաղեմ, Նրևան և այլուր)։ Հենց միայն այն, որ այս հետազոտության մեջ հրապարակված են մի շարք հուշարձաններ (որոնցից մի քանիսն այժմ կորած են), իսկ բերված իրերեն և պատմա-վավերագրական նյութն ընդգրկում է մի քանի հարյուր տարի, պերճախոս վկայություն է գրքի նշանակության մասին։ Գ. Հովսեփյանի աշխատությունը բովանդակում է համառոտ ակնարկներ, նվիրված առանձին հուշարձանների, որոնք դիտարկվում են ժամանակագրական կարգով։ Ոչ մեծ ներածության մեջ հեղինակը խոսում է հայ գեղարվեստական արտադրության այդ ճյուղի հին ակունքների մասին, իր եղբայրացությունները հաստատելով գրական-պատմական մի շարք վկայություններով։ Դրան հաջորդում են ոսկերիչ և արծաթագործ հայ վարպետների ստեղծագործություններին նվիրված ինքնուրույն գլուխներ։ Չնայած շարադրանքի լակոնիզմին, Գ. Հովսեփյանին հաջողվել է բացահայտել հուշարձանների պատմությունը, նշել գործերի ոճական, տեխնիկական և պատկերագրական հատկանիշները, վերարտադրել և համակողմանիորեն մեկնաբանել

նրանց մակագրությունները։ Աշխատության վերջում, իբրև համառոտ եղբայրացություն, հեղինակը տվել է հայ վարպետների արծաթագործական արվեստի ընդհանուր գնահատականը, նշելով նրա ազգային յուրահատկությունը և զարգացման բարձր մակարդակը։

Այդ երկում Գ. Հովսեփյանը ուրվագծել է մի շարք այնպիսի կարևոր խնդիրների լուծման ուղին, ինչպիսիք են հայկական հուշարձանների համադրումը հարևան երկրների ոսկերիչների (հույն, վրացի, սլավոն) աշխատանքների հետ, զարդանախշի էվոլյուցիան, ոսկերչական արվեստի կապերը մանրանկարչության և բանդակի հետ՝ զարդարվեստի և պատկերագրության տեսակետից, ինչպես նաև այդ նյութերը իբրև պատմական և ազգագրական վավերագրեր լայնորեն օգտագործելու հնարավորությունները։

Դ. Հովսեփյանի աշխատության նշանակությունը շատ մեծ է։ Առ այսօր այն մնում է հայ արծաթագործության առավել լրիվ տեղեկատու (թեև լիովին չի սպառում եղած նյութը)։

Հայ ոսկերչության արվեստի վերաբերյալ Դ. Հովսեփյանի առաջին հրատարակումից հետո անցած տասնամյակների ընթացքում մեծ առաջընթաց են ասլիել պատմական և արվեստաբանական գիտությունները։ Հայ մշակույթի և արվեստի ժամանակակից հետազոտողները հնարավորություն ունեն ավելի լայն և ավելի խոր վերլուծել պատմական և գեղարվեստական երեվույթները, համակողմանի ուսումնասիրել հուշարձանները, բայց միշտ խորին երախտագիտությամբ կհիշեն նրանց, ովքեր դրել են հայ արվեստի ստեղծագործությունների հետազոտության հիմքերը, ովքեր ձգտել են անաչառ և օբյեկտիվորեն ուսումնասիրել ու մեկնաբանել դրանք։ Գ. Հովսեփյանի աշխատությունները մինչև օրս էլ չեն կորցրել իրենց գիտական նշանակությունը։

Ա. ԿԱԿՈՎԿԻՆ (Լենինգրադ)

2 Հետազոտում այդ աշխատությունն ընդգրկվեց Գ. Հովսեփյանի «Խաղբակյանք կամ Պոռչյանք հայոց պատմության մեջ» հետազոտության Ա հատորում (Վաղարշապատ, 1928, էջ 181—200)։ Այդ նույն գրքում նա հրապարակել է XVII դարի երկրորդ կեսի հայկական արծաթագործության երկու հուշարձան՝ ասուրբ Գեղարդի պահարանը (1686—1687) և ռոյան տապանի մասանց պահարանը (1698)։

3 Պետք է նշել այն կարևոր նշանակությունը, որ առ այսօր ունի հայ արվեստի կոթողների (այդ թվում նաև ոսկերիչ և արծաթագործ վարպետների գործերի) լուսանկարների նեգատիվների հարուստ հավաքածուն, որ տարբեր վայրերում և տարբեր ժամանակներում նկարահանել է Գ. Հովսեփյանը (այժմ պահվում է Հայաստանի պատմության պետական թանգարանում)։